

Л.Л. Залізник

ЕТНОГЕНЕЗ УКРАЇНЦІВ ТА ЇХНІХ СУСІДІВ З ПОЗИЦІЙ СУЧАСНОЇ ЕТНОЛОГІЇ

Зародження та формування усякого етносу є складною етнологічною проблемою, розв'язання якої вимагає залучення даних і методів різноманітних наукових дисциплін, зокрема, історії, археології, мовознавства, етнографії, антропології тощо. Дуже часто об'єктивному висвітленню етнічної історії заважала зайва політизація питання. Саме так сталося зі східними слов'янами, наймолодша частина з яких з політичних міркувань і всупереч науковим фактам була проголошена "старшим братом".

Сучасний розвиток етнології та суміжних дисциплін дозволяє суттєво наблизитися до розуміння складного процесу зародження східнослов'янських народів. Розвиток науки дозволяє стверджувати, що етногенез українців підкорявся загальноєвропейським закономірностям і протікав у тих же хронологічних рамках, що й інших великих етносів помірної зони

Європи. А це дає підстави екстраполювати добре вивчені закономірності етногенезу поляків, чехів, німців, англійців, французів тощо на україногенез, корегуючи його з урахуванням універсальних загальноєвропейських законів етногенезу.

Серед найпоширеніших помилок при визначенні часу народження українського етносу, як і будь-якого іншого, є невміння розмежувати конкретний етнічний організм з його пращурами. Усякий конкретний етнос є генетичним спадкоємцем культурних надбань інших народів-пращурів. Так, пращурами українців були численні народи минулого (сармати, скіфи, кімерійці, трипільці, праарії та ін.), від яких українці тією чи іншою мірою успадкували певні культурні надбання. Однак, принципово невірно плутати час зародження українського народу з появою його далеких і

Чубатий М. Князя Русь-Україна та виникнення трьох східнослов'янських націй. — Нью-Йорк, 1964; Залізник Л. Походження українського народу //Матеріали до української етнології. — К, 1995. — №1 (4); Залізник Л. Давньоруська народність: імперський міф чи історична реальність //Пам'ять століть. — 1986. — №2; Залізник Л. Нариси стародавньої історії України. — К. 1994.

непрямих пращурів трипільців чи арійців. Адже між ними немає безперервної тяглості етнокультурного розвитку, що не дає підстави вважати ці спільноти єдиним етнічним цілим.

Культурно-історична безперервність розвитку конкретного етносу — визначальний показник його віку і часу зародження. Іншими словами, сучасна етнологія визначає час появи на історичній арені якогось народу ретроспективним шляхом, а саме: прослідковуючи тяглість його етно-культурного розвитку в глибину віків.

Яскравим прикладом практичного використання цієї універсальної методики визначення віку конкретного культурно-історичного явища є визначення археологами віку українських міст. Історія міста починається не з появи перших людей на його території, а з поселення, безперервний розвиток якого привів до постановки даного міста. Так, стоянка мисливців на мамонтів на Кирилівських висотах у Києві має вік більше 15 тис. років. Однак, історію Києва як міста починають з ранньослов'янського поселення празької культури, яке виникло близько 1500 років тому на Старокиївській горі. Маленьке замлербсько-ремісничє селище поступово переросло у велике місто, столицю могутньої держави Русь.

За цією методикою історичного дослідження, часом народження якогось народу можна вважати період, з якого простежується неперервний і поступовий його етно-культурний розвиток. До речі, безперервний розвиток слов'янської людності на українських етнічних землях Волині, Прикарпаття, Поділля, Київщини простежується вченими саме від празької людності V—VII ст., яка, на думку академіка П.Толочка, започаткувала Київ 1500 років тому. Отже, є всі підстави стверджувати, що протягом зазначеного періоду у Північно-Західній Україні, зокрема на Київщині, аж до нашого часу розвивався один етнос, який з пізнього середньовіччя відомий під назвою українців.

Зазначимо, що так звані етно-визначальні риси матеріальної та духовної культур, а також мови народу протягом його історії суттєво, іноді до невпізнанності змінюються. Однак, завдяки згаданій тяглості етно-історичного розвитку, зберігається генетичний зв'язок між окремими фазами розвитку культури та мови даного етнічного організму протягом усього

його життя. Тобто, головним етновизначальним елементом для всякого етносу є навіть не якийсь постійний набір ознак, а тяглість його етно-культурного розвитку.

Як відомо, середньовічна Європа постала на культурно-історичному ґрунті греко-римської цивілізації. Остання на завершальному етапі своєї історії існувала у формі Римської імперії. Під її безпосереднім впливом і в тісній залежності від Риму та Константинополя розвивалися прилеглі до північного кордону імперії терени помірної зони Європи. Тому етнічні процеси на цих землях у I тис. н.е. підлягали єдиним етноісторичним закономірностям. Великі етноси помірної смуги Європи, які мешкали в зоні безпосереднього впливу Римської імперії (французи, німці, англійці, чехи, поляки, українці), зародилися в добу стабілізації, що настала після великого переселення народів та падіння Риму. З моменту появи на історичній арені у VI ст. вони переживають фазу консолідації та націогенезу і в кінці IX—X ст. творять свої перші національні держави.

843 р. внаслідок розпаду імперій Карла Великого виникли перші французька та німецька національні держави. На зламі IX—X ст. виникли перші середньовічні національні держави англійців, чехів, угорців, поляків. Аналогічне державне утворення зародилося і на етнічних землях українців зі столицею у Києві. Тому виключення Київської Русі з національної історії українців абсурдно, бо суперечить фундаментальним закономірностям середньовічної історії Європи.

Обов'язковою умовою визначення віку всякого етносу є етно-культурна безперервність культурно-історичного розвитку. Така тяглість розвитку згаданих великих етносів на власних національних теренах помірної зони Європи простежена істориками, археологами, лінгвістами, антропологами, етнографами протягом останніх 1500 років. Це повністю стосується й українців. З моменту формування на Волині та Прикарпатті в V ст. празької археологічної культури" у Північно-Західній Україні й досі простежується розвиток єдиного етносу, з пізнього середньовіччя відомого під назвою українців. Тобто пам'ятки празької археологічної культури були залишені на Волині, Верхньому Дністрі, Південному Поліссі та Київщині у

Залізняк Л. Походження українського народу. — К, 1996. — С. 31.

3

Баран В. Становлення ранньосередньовічних слов'янських культур та основні шляхи розселення слов'ян // Записки НТШ. - Львів, 1993. - Т.ССХХV.

Розділ II. ІСТОРІЯ СВІТОВОЇ КУЛЬТУРИ

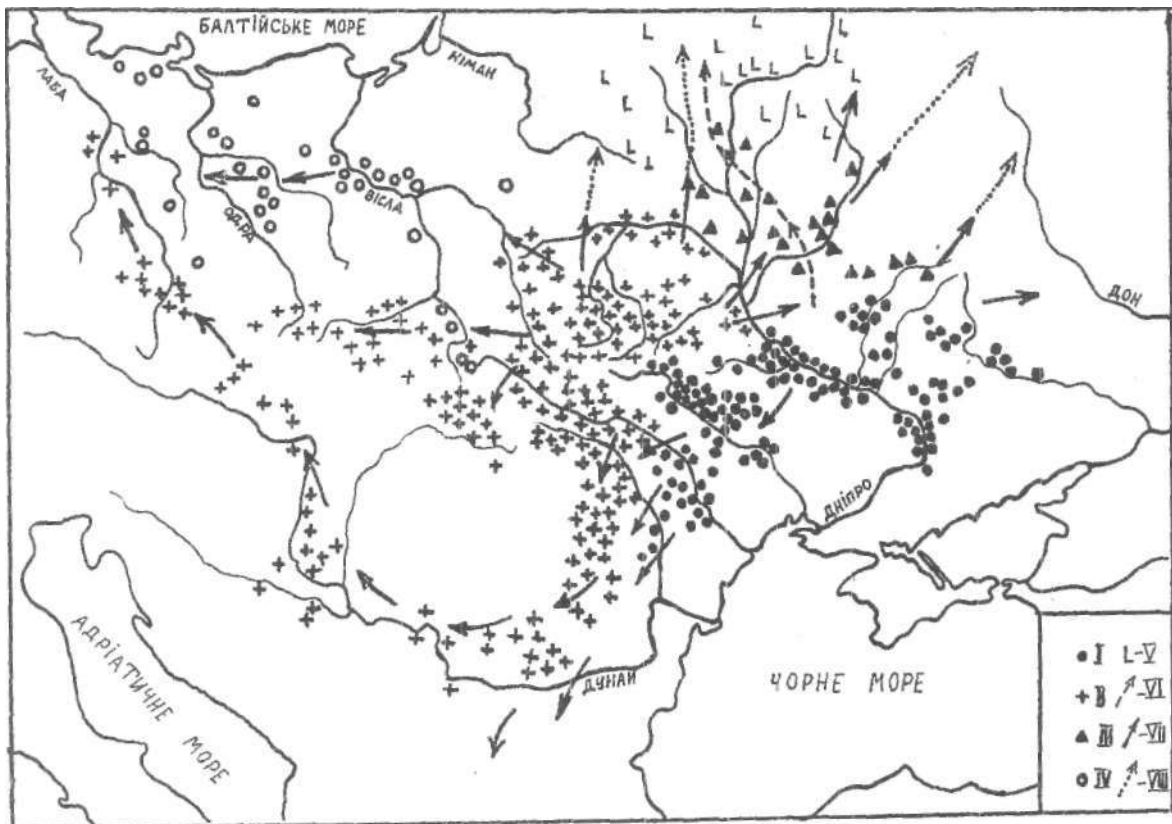
V — VII ст. праукраїнцями⁴, які фігурують у візантійських хроніках під назвою склавинів (безумовно похідною від етноніму слов'яни).

Південна частина цього великого слов'янського масиву межувала з надчорноморськими степами і підпала під сильний вплив еарматів-степовиків. Ця іранізована слов'янська людність українського лісостепу була відома візантійським хроністам під назвою антів, а сучасним археологам за пам'ятками пенківської культури V — VI ст. М.С.Грушевський вважав прасурами українців саме антів. Цей етнонім в перекладі з іранських мов означає "кінець", "край". Отже, анти — мешканці пограниччя, ті, що живуть на краю, українці. ¹⁵⁶

За Фіюфілактом Сімокаттою, анти були розбиті аварами у 602 р. І відійшли за Дунай, де осіли в межах Візантії. Ті, що лишилися на батьківщині, змішалися зі спорідненими склавинами, які були північними сусідами антів

(Мал. 1). У VII ст. на антсько-склавинській основі формувалися літописні племена уличів межиріччя Дніпра та Південного Бугу, а також тиверців Середнього Дністра.

За даними археології, у VI — VII ст. масове розселення людності празької та пенківської культур відбулося в усіх напрямках — на північ, на береги Прип'яті, через перевали Карпат, на Тису, на північний захід, в басейн Вісли. В VI ст. тут формується дзедзицька культура, нащадки якої пізніше відомі під етнонімами ляхи, поляки. Особливо потужний потік слов'янських переселенців рушив на південь, долинами Дністра, Пруту, Серету на Дунай і Балкани (Мал. 1). Це грандіозне розселення носіїв споріднених діалектів слов'янської правови з прабатьківщини слов'ян між Карпатами, Прип'яттю та Київським Подніпров'ям стало початком формування окремих слов'янських народів з власними своєрідними мовами.

Мал. 1. Розселення слов'ян у VI — VIII ст.

Умовні знаки:

Пам'ятки ранньослов'янських культур: I — пенківської (анти), II — празької (склавини), III — колочинської, IV — дзедзицької, V — Тушомля-Банцоровицина.

Розселення слов'ян: VI — IV—V ст., VII — VI—VII ст., VIII — VIII—IX ст.

⁴ Залізняк Л. Нариси стародавньої історії України. — К., 1994. — С. 131, 151; Залізняк Л. Походження українського народу. — К., 1996. — С. 75.

⁵ Грушевський М.С. Анти // Записки НТШ. — Львів, 1898. — Т. XXI. — Кн. I.

Про розпад слов'янської прамови саме в VI—VII ст. писали багато лінгвістів від О. Шахматова до Ю. Шевельова.

Важливо зазначити, що на момент початку розселення слов'ян зі своєї батьківщини у Північно-Західній Україні в VI—VII ст. слов'янство вже не було монолітно єдиним, а складалося з окремих етнографічно-діалектних груп. Археологічно вони фіксуються наявністю у слов'янському масиві з початку його існування не менше двох споріднених, але окремих культур — празької та пеньківської, від яких відгалузились колочинська та дзедзицька групи (Мал. 1).

Про неоднорідність слов'янства ще до розселення зі своєї прабатьківщини свідчать візантійські хроністи, які вирізняли серед слов'ян венеців, антів та склавинів. Лінгвісти також вважають, що слов'янська прामова до її розпаду у зв'язку зі згаданим розселенням слов'янства складалася з окремих діалектів. Розійшовшись у різних напрямках з території України, діалектні групи слов'янства започаткували окремі слов'янські етноси зі своєрідними мовами. Вони розвинулися з діалектів праслов'янської мови V—VI ст. у специфічному етно-культурному оточенні нової батьківщини окремих гілок слов'янства.

Таким чином, сучасний стан науки дозволяє бачити певні витоки окремих слов'янських мов у діалектних особливостях прамови склавинів та антів території України V—VI ст.

Візантійські хроністи також свідчать, що у V—VII ст. відбулося масове переселення склавинів Прикарпаття та Волині і антів лісостепового Правобережжя в Подунав'я. Звідси вони просунулися на південь, на Балкани, де започаткували південну гілку слов'янства. Значна частина склавинів рушила на захід, долиною Дунаю і вийшла в басейни Одри та Заале. Тут прибульці змішалися з іншими слов'янами, які прийшли на Одру зі сходу через Польщу (Мал. 1). Так у VI—VIII ст. виникла культура слов'ян ободритів та лужицьких сербів, які значною мірою були асимільовані ще у пізньому середньовіччі внаслідок німецької експансії на схід.

Про прихід слов'ян у VI—VII ст. в Подунав'я, на Балкани та в Центральну Європу саме з Північно-Західної України свідчать не тільки археологія та візантійські хроністи, а й дані етнімії, гідронімії, топонімії. Плем'я дулібів, яке в VI—VII ст. мешкало на Волині, пізніше згадувалося в Чехії, на Середньому Дунаї в Панонії, на Балканах. Від білих хорватів Верхнього Подністров'я походять хорвати Чехії та Адріатики. Поляни, крім Київщини, згадуються в Моравії, Південній Польщі, в Болгарії. За Константаном Багрянородним, серби спершу жили в країні Бойки в Карпатах, про що свідчить і назва річки Сербень на Івано-Франківщині. Звідси вони переселилися у VI—VII ст. на Балкани та в басейн Лаби.

На теренах колишньої Югославії відомо сотні відповідників географічних назв Київщини та Житомирщини: Київ, Київець, Києво, Житомир, Малин, Бараші, Болярка, Радичі тощо. Назви притоків річки Березини в Білорусі похідні від гідронімів та етнінімів України: р. Сорбля (від серби), Рославка (від р. Рославка та Рославичі в басейні Росі), Сана (від р. Сян), Бруч (від Збруч), р. Дулібка (від дулібів). За О.М. Трубачовим, похідні від назви м. Київ топоніми поширені на землях усіх слов'янських народів.

Подібні масові паралелі українській історичній етнімії, гідронімії, топонімії у всьому слов'янському світі є прямим наслідком розселення слов'ян у VI—VIII ст. зі слов'янської батьківщини, що в середині I тис. займала північно-західну частину сучасної України між Прип'яттю та Карпатами. Про прихід слов'ян у Словаччину, Подунав'я, на Балкани саме з України свідчать дані антропології. Центральноросійський антропологічний тип має найближчі аналогії в антропології словаків, сербів, хорватів, словен, через що нерідко називається адриатичним.

Не раз відзначалися численні паралелі українській лексиці в сербо-хорватській та лужицькій мовах (вижити, вабити, гай, гинути, голота, гуска, злочин, квочка, корисна, ляяти, людство, напад, ватра, плахта, пралля, сукня, торба тощо). Все це можна пояснити лише тим,

⁶Шевельов Ю. Чому общерусский язык, а не вібчеруська мова. З проблем східнослов'янської глотології // Історія української мови. — К., 1996. — С 191—205.

⁷Смоль-Стоцький С Розвиток поглядів про сім'ю слов'янських мов і їх взаємне споріднення. Українська церковнослов'янщина // Історія української мови. — К., 1996. — С.109; Півторак Г. Коли ж виникла українська мова // Там само. — С 272—274; Ткаченко О, Мова Київської Русі: вузол історико-лінгвістичних і політико-ідеологічних проблем // Там само. — С. 284.

⁸ Стрижак О. Сербі й Україна // Україна: наука і культура. — К., 1993.

⁹ Петров В. Походження українського народу. - К., 1992. — С 93, 94; Сегеда С.П. Антропологічні особливості українського народу: етногенетичний аспект // Матеріали до української етнології. — К., 1995. — №1 (4). — С 140.

що слов'янська людність на своїй батьківщині між Карпатами і Прип'яттю на час розселення у VI—VII ст. розмовляла мовою, багато в чому схожою на українську. Українська мова зберегла багато архаїчних, загальнослов'янських елементів, значна частина яких стала для неї визначальною.

Це сталося через те, що територія слов'янської прабатьківщини значною мірою збігається з ядром українських етнічних земель (Волинь, Прикарпаття, Поділля, Південне Полісся, Київщина). Отже, слов'яногенез виглядає як відгалуження окремих слов'янських народів від праукраїнського етнокультурного дерева, що з середини I тис. н. е. безперервно розвивалося у Північно-Західній Україні (Мал. 2).

Незмінність населення, безперервність розвитку його культури та мови на згаданих споконвічних українських територіях упродовж останніх півтори тисячі років дає підстави стверджувати, що корені українського етносу на Волині, Прикарпатті, Київському Подніпров'ї сягають середини I тисн.е. У цей же час почали формуватися й інші великі етноси помірної зони Європи. Тобто запропонована схема україногенезу відповідає загальноєвропейським історичним закономірностям.

Отже, людність, що лишила в Північно-Західній Україні пам'ятки празької культури V—VII ст., можна вважати праукраїнського. З VIII ст. вона відома як група споріднених літописних племен, до якої, крім білих хорватів, уличів, тиверців, полян, деревлян та волинян, входили ще й похідні від них дреговичі (Мал. 2). У VIII—IX ст. вони лишили пам'ятки луки-райковецької культури Північно-Західної України. Починаючи з О.А.Спицина, дослідники не раз відзначали однорідність матеріальної культури зазначених племен від VIII до XII ст. Етновизначальною особливістю цієї спільноти (на відміну від літописних племен лісової півночі) був простий, скромний одяг з абсолютним домінуванням срібних скроневих кілець на півтора оберти перстеневого типу. В.В. Седов пояснює цю єдність етновизначальних особливостей південно-західних літописних племен їхнім прямим генетичним зв'язком з дулібами Волині середини I тисн.е. Не випадково, похідні від етноніму дуліби топоніми особливо поширені в Північно-Західній Україні між Карпатами та Дунаєм. їхня наявність у Білоруському Поліссі (річки Дулеба., Дулебка, села Дулебно, Дулеби) пояснюється формуван-

ням прабілоруського племені дреговичів шляхом переселення деревлян та волинян на північ.

Однорідність матеріальної культури лука-райковецьких пам'яток Північно-Західної України, залишених у VIII—IX ст. літописними племенами волинян, деревлян, полян, уличів, тиверців, білих хорватів, очевидно, свідчить про інтенсивну консолідацію праукраїнського етносу, яка завершилася у X ст. утворенням першої української держави Київська Русь. В XI—XII ст. культура праукраїнських племен, за археологічними джерелами, являє собою відносно монолітну цілісність, на відміну від культури літописних племен лісової півночі Східної Європи. Останні зберігали свою етнокультурну своєрідність аж до розпаду Київської Русі у XII—XIII ст., тоді як культурна різниця між окремими праукраїнськими племенами півдня почала зникати у переддержавний період (VIII—IX ст.) і фактично зникла в XI—XII ст. Тобто етнічні процеси на півдні Русі, наближеному до візантійських центрів цивілізації, протікали швидше, ніж на півночі. Тому формування українського етносу відбулося раніше, ніж інших східнослов'янських народів.

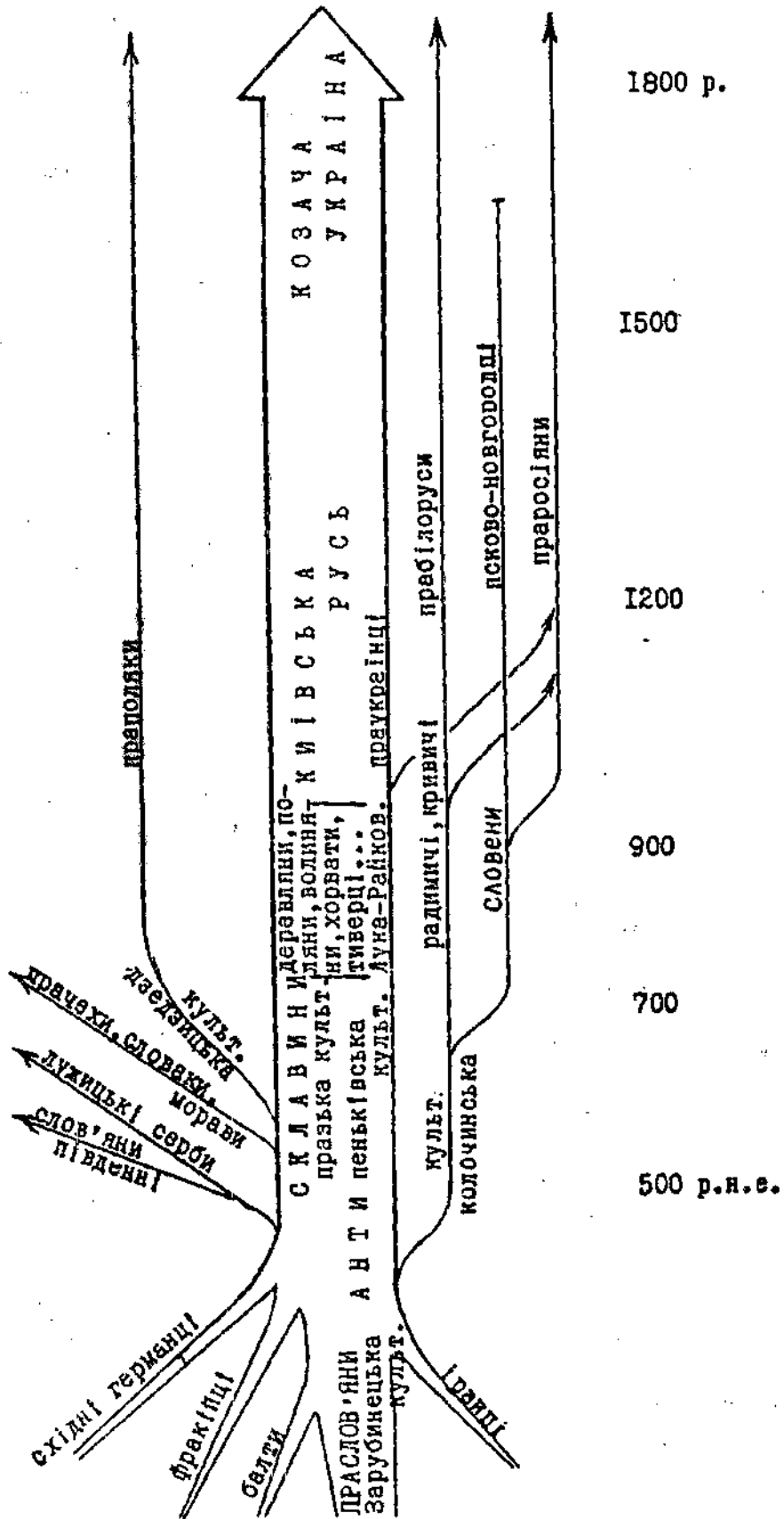
Про українців як етнокультурно консолідовану цілісність можна говорити з постановляючої першої української держави Київська Русь, тобто з X ст. Наскільки лондонці, парижани, пражани чи мешканці Гнезно X—XIII ст. були відповідно англійцями, французами, чехами чи поляками, настільки сучасні їм мешканці Києва, Чернігова, Галича були українцями.

Розвиток археології дозволяє успішно вирішувати проблему генези окремих літописних племен східного слов'янства, в яких фахівці бачать безпосередніх прашурів східнослов'янських народів. Як зазначалося, волиняни, деревляни, поляни, білі хорвати, тиверці, уличі, частково сіверяни VIII—XI ст. фактично були праукраїнцями. Формування білорусів відбулося на основі дреговичів, кривичів, частково радимичів. У генезі росіян брали участь ільменські словени, кривичі, частково в'ятичі та переселенці з Південної Русі. Науці відомий четвертий східнослов'янський етнос — псково-новгородці, що постали з ільменських словен, а у XV—XVI ст. були асимільовані росіянами в процесі експансії Московського князівства на захід (Мал. 2).

На думку П.М.Третякова та деяких інших дослідників, східне слов'янство лісової смуги

Залізник Л. Нариси стародавньої історії України. - К., 1994. — С. 130; Залізник Л. Походження українського народу. • К., 1996. - С.62-67, 74.

¹¹ Седов В.В. Восточные славяне VI-XIII вв. - М., 1982. - С. 92, 93.

Мал. 2. Схема етногенези українців та їхніх слов'янських сусідів

Східної Європи постало внаслідок просування, власне, слов'ян з лісостепової смуги між Карпатами та Середнім Дніпром (тобто згаданої праукраїнської людності Північно-Західної України VI—IX ст.) на північ у середовище балтських та фінських племен. Це припущення підтверджується даними археології.

До початку слов'янської колонізації півночі Східної Європи 1500 років тому кордон між слов'янами та балтами проходив приблизно по Прип'яті, Середній Десні та Сейму. На північ від нього поширена балтська гідронімія та топонімія. Балтські племена мешкали від Нижньої Вісли на заході до Волго-Окського межиріччя на сході. Лісову зону на північ і схід від балтів населяли численні фінські племена, найближчими родичами яких є угри Уралу та Західного Сибіру.

Заселена балтськими та фінськими племенами, лісова північ Східної Європи була слов'янізована з теренів Північно-Західної України та Київського Подніпров'я. Першими з Київщини на північ просунулися в IV ст. н.е. нащадки праслов'янської зарубинецької культури, відомі археологам за пам'ятками київського типу. Внаслідок змішування цих прибульців з місцевим балтським населенням на Сеймі, Десні, Сожі та Верхньому Дніпрі сформувалася балто-слов'янська колочинська культура V—VII ст. Схоже, що ця перша хвиля слов'янських переселенців на північ докотилася до верхів'їв Західної Двіни, де у загалом балтській культурі Тушемля-Банцеровщина VI—VII ст. з'являються виразні слов'янські елементи.

Наступна хвиля слов'янської колонізації лісової зони пов'язана з розселенням з Північно-Західної України на північ у VII—VIII ст. людності празької культури та її прямих нащадків — літописних волинян, деревлян, полян. Ця хвиля колоністів також поширювалася з Київського Правобережжя на схід в басейни Десни, Сейму, Верхнього Дону та Оки, де взяла участь у формуванні літописних сіверян, в'ятичів та слов'янських пам'яток боршівської культури Верхнього Дону.

Ця хвиля людності з Північно-Західної України наклалася на попередню коломийську V—VII ст. і призвела до формування у VIII—IX

ст. прабілоруських племен дреговичів Північного Полісся та кривичів Верхнього Подніпров'я. Дреговичі постали внаслідок просування праукраїнських племен волинян та деревлян Житомирщини на північ. Про походження прабілорусів-дреговичів з Волині свідчать велика подібність їхньої матеріальної культури до культури волинян та деревлян, відповідники назвам річок Північного Полісся на Волині. І зараз говірки Північного Полісся споріднені з говірками Волині.

Пращури псково-новгородців — ільменські словени також формувалися на колочинській балто-слов'янській основі за участю слов'янських переселенців з півдня (кривичів Верхнього Подніпров'я, праукраїнців з Південного Полісся) у VIII—IX ст. У IX—X ст. ільменські словени разом з якоюсь частиною фінського племені весь мігрували на південний схід на лівобережжя Верхньої Волги. За В.В. Седовим, дещо пізніше, а саме з X ст., на правий берег Верхньої Волги від верхів'їв Дніпра почали просуватися кривичі. Слов'янські переселенці застали тут місцеве фінське населення. Тому старожитності Верхнього Поволжя X—XIII ст. становлять собою складну суміш етно-визначальних виробів словен, кривичів, в'ятичів, фінів, балтів і навіть скандинавів. Разом з цими племенами певну роль в етно-культурних процесах на Верхній Волзі за часів формування російського етносу відігравали й вихідці з Південної Русі, про що свідчать знахідки речей, характерних для Київщини XI—XII ст.

Таким чином, археологічні матеріали свідчать про переселення у VIII—XI ст. праукраїнської людності з Північно-Західної України на лісову Північ Східної Європи. Внаслідок змішування слов'янських прибульців з півдня з місцевими балтами та фінами формувалися літописні племена лісової зони — пращури молодих східнослов'янських етносів. Починаючи з О.О.Шаїхматова, різні дослідники не раз наголошували, що літописні східнослов'янські племена у мовно-культурному відношенні утворювали 3-4 групи. У південно-західній групі племен (волиняни, деревляни, поляни, білі хорвати, уличі, тиверці, частково сіверяни) ба-

Етнокультурная карта территории Украинской ССР в I тыс.л.э. — К., 1985. — С. 98.

¹³ Седов В.В. Вказ. праця. - С. 39.

¹⁴ Там само. - С. 116.

Півторак Г. Українці. Звідки ми і наша мова. — К., 1993. — С. 81—83.

¹⁶ Седов В.В. Вказ. праця. - С. 169-186.

Ісаєвич Я. Походження українців: історіографічні схеми і політика // Матеріали до української етнології. — К., 1995. — №1 (4); Толочко П. Чи існувала давньоруська народність? // Археологія. — 1992. — №3. — С. 49.

чили праукраїнців, у північно-західній (дреговичі, кривичі, радимичі) — прабілорусів, у північній (ільменські словени) — прановгородців, а у північно-східній (в'ятичі) — праросіян. Археологічні джерела підтверджують цю схему, уточнюючи, доповнюючи і розвиваючи її.

Остаточне формування молодих східнослов'янських етносів лісової смуги відбулося вже в X—XII ст. в складі імперії Київська Русь, державотворчим етносом якої були праукраїнці Південної Русі. Причому етноісторичні процеси, що призвели до постання білорусів, псково-новгородців, росіян, не є чимось унікальним у світовій історії. Навпаки, аналогічна етноісторична ситуація не раз і неминуче повторювалася на руїнах великих імперій минулого. Загальні закономірності етнічного розвитку в імперіях розглядалися М.Чубатим, а також у спеціальній статті автора, надрукованої в журналі "Пам'ять століть", число 2 за 1996 р.

На думку цих дослідників, внаслідок потужного мовно-культурного впливу та адміністративного тиску імперського центру на місцевий варварський субстрат народжувалися нові етнічні спільноти. Генетично вони були пов'язані як з місцевими традиціями, так і з домінуючою культурою імперського етносу. В умовах неминучого розпаду імперій і відокремлення провінцій від метрополії відбувався відрив (або, власне, народження) нових етносів від батьківського, імперського. Зрозуміло, що всі ці постімперські етноси так чи інакше надовго зберігали мовно-культурну спорідненість з панівним народом загиблої супердержави.

Саме так на варварській периферії Римської імперії виникла група романських етносів (іспанці, португальці, французи, румуни). В провінціях пізньосередньовічних Іспанської, Португальської, Англійської імперій на місцевому субстраті під впливом метрополії зародилися молоді етноси: іспаномовні мексиканці, аргентинці, чілійці, венесуельці, кубинці тощо, португаломовні бразильці, англомовні американці, канадці, австралійці. Днем народження цих започаткованих колоніальною експансією імперій молодих народів вважається момент набуття відповідними колоніями незалежності від метрополії. Останнє не стосується народів, які були підкорені імперією вже сформованими, а після її розпаду повернули собі втрачену незалежність. Так на варварській периферії

Римської імперії виникла група молодих романських етносів, тоді як Греція та Єгипет у складі тієї ж імперії не романізувалися, а зберегли своє етнічне обличчя і після її розпаду.

Аналогічні закони етнокультурного розвитку діяли близько тисячі років тому і на теренах середньовічної імперії Київська Русь. Як стародавній Рим романізував свої варварські провінції, так і княжий Київ русифікував (від Русь, а не Росія) балтські та фінські племена півночі Східної Європи. Як на руїнах Римської імперії постала сім'я молодих романських етносів, так після розпаду імперії Русь у середині XII ст. від праукраїнської імперії відгалузилася і почали самостійне історичне життя молоді східнослов'янські етноси — білоруси, псково-новгородці, росіяни.

З середини XII ст. розпочалася їхня боротьба за незалежність з праукраїнською метрополією, уособлюваною княжим Києвом. Коаліцію Новгород, Полоцьк, Смоленськ за відокремлення від Києва очолили Володимиро-Суздальські князі. Саме в цей час виник тісний антикиївський союз останніх з половцями, що,

20

на думку П.Струве, завдав смертельного удару Києву і призвів до розпаду єдиної держави на окремі князівства в середині XII ст.

Започаткований Юрієм Долгоруким антикиївський курс продовжили його сини — Андрій Боголюбський та Всеволод Юрійович. Вони були організаторами та натхненниками руйнівних нападів на Київ 1169 та 1203 рр. Після них столиця Русі остаточно втратила військово-політичний контроль над територією імперії. Почалася доба так званої феодальної роздробленості, суттю якої є політична незалежність молодих білоруського, псково-новгородського та російського етносів від української метрополії.

Таким чином, науці відомо не три, а чотири східнослов'янські народи, з яких українці найстарші. Білоруський, псково-новгородський та російський етноси фактично виникли як відгалуження від українського, і сталося це не пізніше середини XII ст., тобто майже за сто років до приходу татар. Простежується два головні етапи впливу праукраїнців на формування інших східнослов'янських народів. Розселення праукраїнської людності у V—IX ст. з територій між Середнім Подніпров'ям і Карпатами на північ призвело до постання в лісовій

¹⁸ Чубатий М. Вказ. праця.

¹⁹ Там само; Залізник Л. Давньоруська народність: імперський міф чи історична реальність? // Пам'ять століть. — 1996. - №2.

²⁰ Струве П. Социальная и экономическая история России. — М., 1952.

Розділ II. ІСТОРІЯ СВІТОВОЇ КУЛЬТУРИ

зоні Східної Європи своєрідного слов'яно-балто-фінського етнокультурного субстрату. Саме на ньому в X—XII ст. під потужним культурним, мовним, адміністративним: впливом праукраїнської Київської метрополії завершилася початкова фаза формування білорусів, псково-новгородців та росіян.

У процесі колонізації балтських та фінських земель праукраїнці зазнали суттєвого впливу місцевого неслов'янського населення, що відчутно змінило код їхнього етнокультурного комплексу і призвело до постання окремих, хоч і споріднених східнослов'янських етносів. Етнічна специфіка українців, білорусів, росіян пояснюється також своєрідністю подальшого історичного шляху, пройденого кожним з цих народів до їх підкорення Російською імперією.

Внаслідок експансії на захід Московського князівства у XV—XVI ст. псково-новгородці були асимільовані росіянами. Оскільки російський етнос посідав впродовж останніх століть панівне місце у Східній Європі, історія Російської імперії подавалася як історія всіх народів регіону. Тому час формування основ російського культурного комплексу екстраполювали на історію найближчих сусідів, в тому числі українців, які почали формуватися значно раніше за росіян.

Таким чином, українці, як і переважна більшість великих етносів помірної зони Європи в межах безпосереднього впливу греко-римської

цивілізації, зародилися в середині I тис. н.е. Безперервність етнокультурного розвитку на теренах прабатьківщини українців між Карпатами, Прип'яттю та Середнім Подніпров'ям простежується від населення празької культури V—VII ст. Розселення цієї людності та її безпосередніх нащадків, носіїв лука-райковецької культури, в усіх напрямках започаткувало в VI—IX ст. південну, західну та східну гілки слов'янства.

Провідні фахівці з історії української мови дійшли висновку, що розпад слов'янської прамови стався саме в VI—VII ст. в процесі розселення слов'ян з їхньої прабатьківщини між Східними Карпатами та Прип'яттю. Окремі слов'янські мови своїм корінням пов'язані з діалектами прамови, якою розмовляло слов'янство на згаданій прабатьківщині до його розселення на південь, захід та північ (Мал. 1).

Інакше кажучи, багато слов'янських народів фактично є відгалуженнями від праукраїнського етнокультурного дерева, яке протягом 1,5 тис. років безперервно розвивалося між Прип'яттю та Карпатами (Мал.2). Українці є прямими етнокультурними спадкоємцями склавинів Північно-Західної України та їхніх нащадків волинян, деревлян, бужан, полян, тиверців, уличів, частково сіверян, археологічним відповідником яких є лука-райковецька культура. Саме на цьому підґрунті в X ст. постала перша українська держава Київська Русь.